

Die onbekende Vlaamse kwestie. Het aandeel van buitenlandse historici in de geschiedschrijving van de Vlaamse beweging

LOUIS VOS

Toen ik een jaar geleden gedurende anderhalve maand in Polen verbleef om er samen met een honderdtal in hoofdzaak Amerikaanse studenten een zomercursus te volgen, heb ik een keer of vijf aan mijn toevallige tafelgenoten de geschiedenis van de Lage Landen en de Vlaamse kwestie moeten uitleggen, en een aantal merkwaardige opvattingen (zoals: 'but the Flemings are predominantly protestant while the Walloons are catholic, aren't they?') moeten weerleggen. Als buitenlanders nauwelijks weten wat het communautaire probleem in België vandaag de dag is, kan men veronderstellen dat zij over het ontstaan en de geschiedenis ervan nog minder weten.

Toch bestond er blijkbaar bij de redactie van dit tijdschrift de indruk dat er op zijn minst bij buitenlandse vakgenoten belangstelling voor de Vlaamse kwestie bestond en dat zij zelfs een bijdrage hebben geleverd aan de historiografie van de Vlaamse beweging. Misschien is die indruk versterkt doordat er in 1980 aan het Institute of International Studies, University of California, Berkeley, een internationaal symposium plaatsvond met als thema: 'Belgium, the Bicultural State and Society', waar historici, politicologen, sociologen, psychologen, antropologen en literatuurwetenschappers voor een geïnteresseerd publiek lezingen hielden over het communautaire probleem. Mogelijk dacht de redactie ook aan de sinds enkele jaren bestaande Peter-Pauwei Rubens leerstoel in Berkeley, waar Vlaamse gasthoogleraren elk jaar drie maanden college geven over 'History and Culture of the Low Countries'¹.

Het valt buiten de opzet van dit artikel een volledig overzicht te geven van de

1. Het colloquium was een deel van de Belgium Today-viering ter gelegenheid van de 150ste verjaaring van de Belgische onafhankelijkheid. Het was interdisciplinair van opzet. Als referaathouders traden op: R. de Schryver, J. Gérard-Libois, L. Huyse, M. Janssens, X. Mabille, A. Molitor, J. Polasky, E. Roosens en J. Stengers. De acta werden uitgegeven onder leiding van A. Lijphart, met als titel: *Conflict and Coexistence in Belgium. The Dynamics of a Culturally Divided Society* (Berkeley: Institute of International Studies, University of California, 1981). Over de Peter-Pauwei Rubensleerstoel zie W. Prevenier, 'Rubens in Berkeley', *Ons Erfdeel*, XXVIII (1985) 45-56.

geschiedschrijving over de Vlaamse beweging, maar het lijkt toch nuttig om, alvorens het buitenlandse aandeel te belichten, enige algemene lijnen te schetsen. Vanzelfsprekend zijn de meeste historici, die als auteurs van standaardwerken over de Vlaamse kwestie dienen te worden vermeld, Belgen. Dat dit niet altijd opgaat, blijkt uit het werk van de Nederlander A.W. Willemsen. Het mag in een overzicht van de fundamentele werken niet ontbreken en wij zullen het opnieuw noemen bij de eigenlijke behandeling van het buitenlandse aandeel in de historiografie van de Vlaamse beweging.

De wetenschappelijke geschiedschrijving van de Vlaamse beweging heeft vooral sinds de tweede helft van de jaren vijftig een grote vooruitgang geboekt. Vanaf die tijd begonnen L. Wils en M. de Vroede in een groot aantal studies aspecten van de ontwikkeling van de Vlaamse beweging in de negentiende eeuw te onderzoeken, en werd dit fenomeen als onderzoeksterrein aangeboord in dissertaties, scripties en seminars aan de universiteiten van Gent, Brussel en vooral Leuven². Voor de feitenkennis van de negentiende eeuw bleef evenwel tot in de jaren zeventig het liberaal-geëngageerde werk van P. Fredericq uit de jaren 1906-1909 onmisbaar. In de eerste helft van de jaren zestig bracht H.J. Elias een standaardwerk in vier delen over de geschiedenis van de Vlaamse gedachte. Het was gebaseerd op een breed onderzoek van gedrukte bronnen en literatuur en het was opgezet als ideeëngeschiedenis. Op basis van alle tot dan toe beschikbare literatuur publiceerde A.W. Willemsen in 1974 een nieuwe synthese over de periode tot 1914, waarin hij over de doorslaggevende rol van de liberale flaminganten in de negentiende eeuw aansloot bij de ideeën van Fredericq³.

In een groot aantal publikaties en in een nieuwe synthese van de geschiedenis van de Vlaamse beweging in de negentiende eeuw, die in 1977 verscheen, werd deze visie bestreden door L. Wils, voor wie de Vlaamse beweging vóór 1914 voornamelijk een katholieke beweging was. Uit een andere hoek werd die stelling door H. van Velthoven bestreden, die in zijn in 1982 gepubliceerde dissertatie de

2. R. van Eenoo, 'Het 19e eeuwse historische onderzoek in Vlaanderen. Status quaestionis', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLIII (1984) 9-16. Zie ook J. Art, 'Lijst der verhandelingen voorgelegd aan de Belgische universiteiten tot het behalen van de graad van licentiaat geschiedenis handelend over de Nieuwste Tijd, zittijden 1975-1980', *Mededelingenblad Belgische vereniging voor nieuwste geschiedenis*, III (1981) 3. In ditzelfde tijdschrift verschijnt ook sinds 1977 jaarlijks de lijst van licentiaatsverhandelingen en dissertaties. Het historisch onderzoek over Brussel werd sterk gestimuleerd door de oprichting van het VUB-centrum voor interdisciplinair onderzoek naar de Brusselse taai-toestanden, onder leiding van E. Witte, met vanaf 1978 de publikatie van de bundels *Taal en sociale integratie*.

3. P. Fredericq, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche beweging* (3 dln.; Gent, 1906-1909); H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte, 1780-1914* (4 dln.; Antwerpen, 1963-1965, herdruk 1970); A.W. Willemsen, 'De Vlaamse beweging van 1830 tot 1914', *Twintig eeuwen Vlaanderen*, IV (Hasselt, 1974).

rol van de socialisten in de Vlaamse beweging van die periode beklemtoonde⁴. Dit interpretatiedebat werd enige tijd geleden door de Franstalige Brusselse historica E. Gubin getypeerd als

le vaste mouvement récupérateur au profit des différentes familles politiques. Dans la mesure où le communautaire gagne tous les domaines, l'histoire du mouvement flamand est passée au crible des nouvelles exigences: chacun révendique sa part dans la défense du problème linguistique⁵.

Hoewel de historici de Vlaamse beweging van tussen de beide wereldoorlogen pas op het einde van de jaren zestig echt 'ontdekten', was er één degelijke voorloper, namelijk A.W. Willemsen. Reeds in 1958 publiceerde hij een diepgaande studie over het Vlaams nationalisme van de jaren 1914-1950, die meer dan een decennium lang het enige wetenschappelijke werk terzake bleef, een bewerkte en uitgebreide editie kende in 1969 en in 1974 als uitgangspunt diende voor een breder opgezette algemene geschiedenis van de Vlaamse beweging tijdens het interbellum. Wij komen er later op terug⁶. H.J. Elias waagde zich in 1969 aan een geschiedenis van de Vlaamse beweging tijdens het interbellum, een periode waarin hijzelf ook een actieve rol had gespeeld. Dit boek werd minder een standaardwerk dan zijn *Vlaamse gedachte*. Het was ook minder synthetisch dan dat van Willemsen, maar bevatte veel feitelijke gegevens en interessante typering. Ook L. Wils verlegde de grenzen van zijn onderzoek naar de twintigste eeuw en publiceerde in 1974 een ophefmakend werk waarin nieuw licht werd geworpen op activisme en Flamenpolitik. Van dezelfde auteur verscheen onlangs een synthese over de periode 1914-1936, gebaseerd op nieuw bronnenonderzoek, waarin speciale aandacht wordt besteed aan de katholieke cultuurvereniging Davidsfonds⁷. Voor de geschiedenis van de Vlaamse beweging tijdens de tweede wereldoorlog en erna is nog geen synthese beschikbaar en zijn wij aangewezen op een tot nu toe vijfdelige kroniek van de hand van H. Todts, en op deel 6 van de 15-delige reeks *Twintig eeuwen Vlaanderen*, dat bijdragen van verschillende auteurs bevat⁸.

4. L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse beweging, I, Geschiedenis van het Davidsfonds tot 1914* (Leuven, 1977). Zie voor de andere publikaties van deze auteur in de daar opgegeven literatuurlijst; H. van Velthoven, *De Vlaamse kwestie, 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden* (Heule, 1982).

5. E. Gubin, 'D'une histoire à l'autre: à propos de l'historiographie du mouvement flamand en Belgique', in: H. Hasquin, ed., *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique* (Brussel, 1981) 141.

6. A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme, 1914-1940* (Groningen, 1958); *Idem, Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940* (Utrecht, 1969); *Idem, 'De Vlaamse beweging van 1914 tot 1940', Twintig eeuwen Vlaanderen*, V (Hasselt, 1975).

7. H.J. Elias, *25 jaar Vlaamse beweging, 1914/1939* (Antwerpen, 1969); L. Wils, *Flamenpolitik en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de eerste wereldoorlog* (Leuven, 1974); *Idem, Honderd jaar Vlaamse beweging, II, Geschiedenis van het Davidsfonds, 1914-1936* (Leuven, 1985).

8. H. Todts, *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden* (5 dln.; Leuven, 1961-1982); A.W. Willemsen, ed., 'De Vlaamse beweging na 1940', *Twintig eeuwen Vlaanderen*, VI (Hasselt, 1979).

Brede overzichten over bepaalde aspecten, typering van verenigingen, tijdschriften en vlaamsgezinden (in zeer brede zin) treft men voorts aan in de tweedelige *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, verschenen in 1973 en 1975, waarin door een groot aantal specialisten, soms op nieuw onderzoek gebaseerde, gegevens bijeen werden gebracht, al zijn - zoals bij dergelijke projecten gebruikelijk is - de bijdragen van ongelijke waarde. Dit is de enige publikatie die de hele Vlaamse beweging, vanaf haar ontstaan tot aan het begin van de jaren zeventig, tot onderwerp heeft⁹.

Bibliografieën en historiografische overzichten van de Vlaamse beweging zijn eveneens voorhanden. Een eerste, nog steeds zeer lezenswaardige, status quaestionis, van de hand van M. de Vroede, verscheen in 1959. In tegenstelling tot de conclusie die men uit de chronologische afbakening in de titel - 1830-1860 - zou kunnen trekken, is de geboden informatie veel ruimer, en bestrijkt ook - voor wat betreft de literatuur - latere perioden. Dit overzicht kan worden aangevuld met een ander dat dezelfde auteur als inleiding opnam in zijn een jaar later verschenen dissertatie over de Vlaamse beweging in 1855-1856. In 1968 schreef A.W. Willemsen een nieuwe status quaestionis over de geschiedschrijving van de Vlaamse beweging na het verschijnen van Elias' standaardwerk¹⁰. In de *Encyclopedie van de Vlaamse beweging* (1973/1975) kan men sub verbo 'Historiografie van de Vlaamse beweging' een uitvoerige stand van zaken vinden, bijgewerkt tot het begin van de jaren zeventig en geschreven door J. de Deurwaarder en A.W. Willemsen, respectievelijk voor de periode tot en vanaf 1914. In deze uitgave vindt men ook biobibliografische notities bij de namen van een aantal historici, die schreven over de Vlaamse beweging. De twee Franstalige overzichten van E. Gubin uit 1980 en 1981 zijn niet zo systematisch en handelen hoofdzakelijk over recente werken maar zijn een goede aanvulling op de gegevens in de *Encyclopedie*¹¹. Verder kan voor de naoorlogse periode een door het Dosfelinstituut uitgegeven en tot nu toe drie delen tellende bibliografie nuttige diensten bewijzen. De geïnteresseerde lezer kan overigens ook terecht in de bibliografieën van de hierboven aangehaalde standaardwerken. Tenslotte dient nog te worden gesignaleerd dat het reeds lang bestaande tijdschrift *Wetenschappelijke Tijdingen*

9. *Encyclopedie van de Vlaamse beweging* (2 dln.; Tiel/Utrecht, 1973-1975).

10. M. de Vroede, *Bibliografische inleiding tot de studie van de Vlaamse beweging, 1830-1860* (Leuven, 1959); *Idem*, *De Vlaamse beweging in 1855-1856. Bijdrage tot een meer verantwoorde kennis van haar evolutie* (Brussel, 1960); A.W. Willemsen, 'De geschiedenis van de Vlaamse beweging tot 1914. Een overzicht van recente literatuur', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXI (1968) 306-333.

11. *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, I (1973) 665-678; E. Gubin, 'Recherches récentes sur la question des langues en Belgique', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LVIII (1980) 393-412; *Idem*, 'D'une histoire à l'autre: a propos de l'historiographie du mouvement flamand en Belgique', in: H. Hasquin, ed., *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique* (Brussel, 1981) 125-146.

sinds 1981 (de 41ste jaargang) uitsluitend wetenschappelijke bijdragen over de geschiedenis van de Vlaamse beweging publiceert¹².

Bezien wij de tot nu toe genoemde werken dan constateren wij dat bijna alle geciteerde titels Nederlandstalig zijn. Betekent dit dat Franstalige Belgen zich helemaal niet met de geschiedenis van de Vlaamse beweging hebben beziggehouden? Het is onmogelijk om retrospectief na te gaan welke Franstalige publikaties door Vlamingen en welke door Walen zijn geschreven, aangezien de Belgische Bibliografie daarover geen gegevens bevat en de sub-nationaliteit, die België thans zo duidelijk verdeelt, pas in de twintigste eeuw in al zijn scherpste een realiteit is geworden. Wij weten wel dat de enige algemene studie over de geschiedenis van de Vlaamse beweging, die door een Franstalige Belg is geschreven, en die trouwens lange tijd de enige Franstalige publikatie van betekenis bleef, het werk is van P. Hamélius, een studie die aan het einde van de negentiende eeuw verscheen en in de jaren twintig werd herdrukt. Hamélius was een leerling van de Luikse hoogleeraar G. Kurth en werd later hoogleraar Engelse literatuur aan de Luikse universiteit¹³. Na Hamélius hebben slechts enkele Franstalige Belgische historici zich met de geschiedenis van de Vlaamse beweging als hoofdonderwerp beziggehouden. De eerste was J. Gotovitch, verbonden aan de Université Libre de Bruxelles en aan het Navorsings- en studiecentrum voor de geschiedenis van de tweede wereldoorlog. In 1967 publiceerde hij, op grond van archiefonderzoek in de dossiers van het Auswartiges Amt, een uitvoerige beschrijving van de houding van de Duitse diplomaten in Brussel tegenover de Vlaamse beweging vóór de eerste wereldoorlog. In het boek over België in 1940, dat hij in 1971 samen met J. Gérard-Libois uitgaf, kwam tevens de Vlaamse beweging aan bod en in 1976 schreef hij een synthetisch overzicht over het uit elkaar groeien van Vlamingen en Walen¹⁴. Daarnaast publiceerden enkele hoogleraren (H. Haag, J. Stengers en J. Willequet) ook zijdelings over de Vlaamse kwestie, terwijl zij meer in het algemeen Belgische politieke stromingen in het verleden schetsten¹⁵. Expliciet en ex-

12. G. Provoost en W. van den Steene, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging. Bibliografie 1945-1970* (Brussel, 1972); W. van den Steene, *De Vlaamse beweging na 1945. Bibliografie 1971-1975* (Brussel, 1977); *Idem, De Vlaamse beweging na 1945. Bibliografie 1976-1980* (Gent, 1983). Tot de redactie van *Wetenschappelijke Tijdingen op het gebied van de geschiedenis van de Vlaamse beweging* behoren A. Deprez, R. van Eenoo, M. Hanot, P. van Hees, K. van Isacker, L. Simons, R. Vanlandschoot, L. Vos, L. Wils en G. de Smet (Congreslaan 40, B9000 Gent) als redactiesecretaris.

13. P. Hamélius, *Histoire politique et littéraire du mouvement flamand* (Brussel, 1894; heruitgave in 1924). De werken van P. de Haulleville (1870) en van F. Daumont (1911) zijn eigenlijk geen geschiedenissen van de Vlaamse beweging.

14. J. Gotovitch, 'La légation d'Allemagne et le mouvement flamand entre 1867 et 1914', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, XXXV (1967) 438-478; J. Gérard-Libois en J. Gotovitch, *L'An 40. La Belgique occupée* (Brussel, 1971); J. Gotovitch, 'Wallons et Flamands. Le fossé se creuse', *La Wallonië. Le Pays et les hommes*, II (Brussel, 1976) 295-317.

15. Bijvoorbeeld in het verzamelwerk *Histoire de la Belgique contemporaine, 1914-1970* (Brussel, 1974).

clusief over de Vlaamse beweging werd van Franstalige zijde naast Gotovitch alleen origineel onderzoek verricht door twee leerlingen van professor J. Stengers. Eliane Gubin schreef, behalve verscheidene artikelen, ook een dissertatie over het democratisch flamingantisme in Brussel in de negentiende eeuw. Zij is als hoofdmedewerker verbonden aan het seminarie voor nieuwste geschiedenis van de Université Libre de Bruxelles, en is de enige Franstalige 'specialist' betreffende de geschiedenis van de Vlaamse beweging¹⁶. P. Lefèvre schreef bij Stengers een scriptie over het liberale flamingantisme te Brugge, dat inmiddels - tot artikel verwerkt - is gepubliceerd¹⁷. Een tweedelig boek van Ch.F. Becquet uit 1972 en 1977, dat een kroniek wil zijn van *Le différend wallo-flamand* vóór 1914, is weinig wetenschappelijk en staat vol fouten¹⁸.

Door de schaarste aan geschriften over de Vlaamse beweging aan Franstalig-Belgische zijde blijft die beweging voor het Franstalig Belgisch publiek een onbekend verschijnsel. Vooral omdat de overvloedige Nederlandstalige literatuur over dit onderwerp volgens E. Gubin blijft: 'sans echo parmi le public francophone qui, la plupart du temps, n'en a même pas connaissance'. De taalgrens vormt hier dus ook een intellectuele barrière. Immers:

cette abondante historiographie, essentiellement en néerlandais, ne pénètre pas (ou peu, et selectivement) en Wallonië. Or, comme rien ne compense ces travaux du côté francophone, la question flamande demeure l'une des plus mal connues et des moins bien comprises".

Laten wij ons nu, na dit algemene overzicht, buigen over het eigenlijke onderwerp van dit artikel: de bijdrage van buitenlandse historici aan de geschiedschrijving van de Vlaamse beweging. Wij hebben ons bij de selectie gehouden aan drie criteria. Het moeten wetenschappelijke bijdragen zijn, belangrijk voor de geschiedenis van de beweging en geschreven door niet-Belgen. Wij zien 'de Lage Landen' dus niet als 'binnenland' en wel om twee redenen. De aard van het onderwerp is in feite alleen 'nationaal' voor Belgische historici. Bovendien was de ingehaalde oogst van niet-Nederlandse buitenlanders zo schaars, dat wij het ons konden permitteren het Nederlandse aandeel wat in de verf te zetten. Politieke geschriften zijn in principe buiten beschouwing gebleven, al is soms het onderscheid tussen wetenschappelijke en politieke geschriften niet zo duidelijk. Ook

16. Zie de literatuuropgave in E. Gubin, *Bruxelles au XIX siècle. Berceau d'un flamingantisme démocratique, 1840-1873* (Brussel, 1979); aan te vullen met de titels in noot 11.

17. P. Lefèvre, 'Le mouvement libéral flamand à Bruges, 1872-1940', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LVIII (1980) 382-392.

18. Ch.F. Becquet, *Le différend wallo-flamand*, I, *La Belgique française, 1830-1894* (Couillet, 1972); II, *La Belgique bilingue cette grande illusion. Les trente premières années du mouvement wallon (1880-1914)* (Nalinnes-lez-Charleroi, 1977).

19. Gubin, *Recherches récentes*, 408.

geschriften, die alleen als bron nuttig waren, lieten wij achterwege. Behalve in de hiervoor genoemde werken vonden wij ook titels door de (algemene) Belgische Bibliografie, die van 1875 tot 1975 ook de in het buitenland verschenen werken over België opnam (tot 1958 met de aanduiding welke werken door niet-Belgen werden geschreven) systematisch te depouilleren, evenals de (wetenschappelijke) lopende 'Bibliografie van de geschiedenis van België', die sinds 1953 verschijnt in het *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*.

De Nederlandse taaienoten ten noorden van de Belgische landsgrens hebben meer belangstelling getoond voor de Vlaamse beweging dan de Belgische landgenoten ten zuiden van de taalgrens. Belangstelling voor de Vlaamse beweging ontstond vanuit een culturele toenadering en gevoelens van stamverwantschap, die vóór 1914 in de hand werden gewerkt door initiatieven als de Nederlandse Congressen en later het Algemeen Nederlands Verbond, al bleef de publieke belangstelling toen nog beperkt²⁰. Ze werd groter tijdens de eerste wereldoorlog, toen de eerste Grootnederlandse brochures verschenen, geschreven door Domela Nieuwenhuis Nyegaard en toen de Duitse propagandamachine zowel in Vlaanderen als in Nederland erg actief was. Ze kende een hoogtepunt maar was tegelijkertijd duidelijk politiek van karakter tijdens het interbellum toen de Dietse beweging van de grond kwam en ondermeer via de actie tegen het Belgisch-Nederlands verdrag halverwege de jaren twintig het bredere Nederlandse publiek kon bereiken. Het aantal en de frequentie van door Nederlanders geschreven brochures over de Vlaamse en Grootnederlandse beweging illustreren dit. Van 1900 tot 1913 signaleerde de Belgische Bibliografie vier titels (vóór 1900 geen enkele), van 1914 tot 1918 elf, van 1919 tot 1943 tweëndertig en daarna geen enkele meer. De talrijke brochures van uitgeweken activisten zijn daar niet bij inbegrepen. Op dit totale aantal van zevenen veertig zelfstandige publikaties zijn er maar twee, allebei dissertaties, die wij wetenschappelijk kunnen noemen: de studie van F.A. Vercammen over J.A. Alberdingk Thijm en Vlaanderen (1932), en die van Catharina ter Haar over de houding van de Nederlanders tegenover het Vlaamse vraagstuk in de eerste vier decennia na de Belgische onafhankelijkheid (1933)²¹. Over het karakter, de oriëntering en betekenis van de Dietse beweging tijdens het

20. Voor de geschiedenis van de Nederlandse Congressen is aan Nederlandse zijde belangstelling getoond: kort na de oorlog schreef C.G.N. de Vooy er over: C.G.N. de Vooy, 'Wisselwerking en samenwerking van Noord- en Zuid-Nederland, op taal en letterkundig gebied', *Verlagen en mededelingen Koninklijke Vlaamse Academie* (1946) 159-173; *Idem*, 'Uit de geschiedenis van de taaien letterkundige congressen', *Dietsche Warande en Belfort, XCIII* (1948) 80-90. Een paar jaar geleden wijdde de Werkgroep negentiende eeuw met zetel te Den Haag er een heel nummer van haar *Documentatieblad* aan (V (1971) ii).

21. F.A. Vercammen, *Thijm en Vlaanderen* (Amsterdam, 1932); Catharina C. ter Haar, *Nederland en Vlaanderen. Een onderzoek naar de houding der Nederlanders tegenover het Vlaamse vraagstuk, 1830-1873* (Santpoort, 1933).

interbellum raadplege men de studies van Willemsen, Wils, Van Hees en ondergetekende²². De oorlog betekende het einde voor deze Dietse beweging, en maakte de weg vrij voor een meer wetenschappelijke benadering van de Vlaamse beweging. De Noord-Zuid toenadering tussen de Nederlandse en Belgische taai-genoten werd niet meer vertroebeld door gespannen politieke verhoudingen tussen beide landen of door een extreem nationalistische bewegingheid.

Het was vooral de Utrechtse hoogleraar P. Geyl die na de oorlog jongere historici voor de geschiedenis van de Vlaamse beweging wist te interesseren. Geyl had zich voor de oorlog, vooral in de jaren twintig toen hij als hoogleraar in Londen verbleef, gemengd in de Vlaamse en Grootnederlandse beweging, maar zijn publicaties handelen niet over de geschiedenis ervan. Wel over de geschiedenis van de Lage Landen van vóór de Franse revolutie. Wat hij over de Vlaamse en Grootnederlandse beweging schreef, had voor de oorlog de bedoeling de beweging te oriënteren in Grootnederlandse zin, en bleef na de oorlog beperkt tot mémoire-achtige beschouwingen. De geschiedenis van de beweging liet hij over aan zijn leerlingen²³. Eén van hen was de reeds genoemde A.W. Willemsen, die op dat terrein baanbrekend werk verrichtte. In 1954 schreef hij een doctoraalscriptie over het Vlaams nationalisme in de jaren twintig, en in hetzelfde jaar verschenen van zijn hand al twee beknopte overzichten van de geschiedenis van de Vlaamse beweging. Vier jaar later promoveerde hij bij Geyl op het Vlaams-nationalisme 1914-1940. Die promotie kwam kort nadat in Vlaanderen Wils en De Vroede over de negentiende-eeuwse Vlaamse beweging begonnen te publiceren, zodat zijn werk het hunne mooi aanvulde. Aan de Belgische universiteiten waren toen scripties en dissertaties over onderwerpen van na de eerste wereldoorlog nog niet gebruikelijk, en ook in die zin was Willemsens werk baanbrekend. Hij werd in de jaren zestig - daardoor? - in allerlei Vlaamse strijdliteratuur, die verder de wetenschappelijke publicaties over de vorige eeuw onvermeld liet, herhaaldelijk geciteerd. Toen in 1969 de tweede (bewerkte en uitgebreide) editie van zijn boek verscheen, werd Willemsen algemeen erkend als dé specialist van de geschiedenis van de Vlaamse beweging tijdens het interbellum. Hij heeft die erkenning ook waargemaakt door zijn supervisie (samen met H.J. Elias) van de *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, en zijn latere publicaties, in het bijzonder de twee boekdelen van *Twintig eeuwen Vlaanderen*, waarin hij nieuwe syntheses bracht

22. Zie de in noot 7 vermelde werken, in het bijzonder de (recente) literatuurlijst in het boek van Wils. Zie verder de titels in noot 26.

23. Het recentste globale portret van de bekende historicus is van de hand van P. van Hees en verscheen in het verzamelwerk: A.H. Huussen jr., E.H. Kossmann, H. Renner, ed., *Historici van de twintigste eeuw* (Utrecht/ Antwerpen, 1981) 144-161. Een kritische analyse van zijn Grootnederlandse geschiedenisbenadering: L. Wils, 'De Grootnederlandse geschiedschrijving', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LXI (1983) 322-366.

van de geschiedenis van de Vlaamse beweging tot 1914 en tijdens het interbellum. Dit laatste boekdeel was breder opgezet dan zijn dissertatie, waarin immers alleen het Vlaams-nationalisme onder de loupe was genomen, en grondiger dan zijn synthese over de negentiende eeuw, omdat het niet alleen op literatuur maar ook op bronnen gebaseerd was²⁴.

Intussen was een tweede Utrechtse historicus zich gaan bezighouden met de Vlaamse beweging. P. van Hees studeerde in 1963 bij professor Geyl te Utrecht af, met een scriptie over de strijd om de vernederlandsing van de Gentse universiteit in de laatste twee decennia vóór de eerste wereldoorlog. In 1973-1975 verzorgde hij samen met A.W. Willemsen een tekstuitgave van brieven en notities uit het archief van professor Geyl, onder de titel *Geyl en Vlaanderen*. Daarna gaf hij samen met G. Puchinger de vijf delen tellende correspondentie Gerretson-Geyl uit²⁵. Willemsen en Van Hees publiceerden ook nog een aantal artikelen over de rol van Geyl en Gerretson in de Grootnederlandse en Vlaamse beweging, waarbij zij de pen opnamen tegen de visies van L. Wils en ondergetekende, een debat waarin ook anderen - Nederlanders en Vlamingen - zich mengden²⁶. Al-

24. A.W. Willemsen, 'De ontwikkeling van het Vlaamse nationalisme. De democratische periode, 1918-1933' (niet gepubliceerde doctoraalscriptie geschiedenis RU Utrecht, 1954); *Idem*, *De Vlaamse beweging vóór 1914*, en *De Vlaamse beweging na 1914* (Schiedam, 1954). Zie de in de noten 6, 7 en 10 geciteerde titels. Verder: *Idem*, 'Liberalisme en Vlaamse beweging vóór 1914', *Gedenkboek 125 jaar Willemsfonds (1851-1976)* (Gent, 1976) 7-32; *Idem*, 'De Nederlandse Congressen en hun politieke achtergrond', *De Negentiende Eeuw. Documentatieblad werkgroep 19e eeuw*, V (1981) 60-71. Voor Willemsens artikelen in *Ons Erfdeel*, zie H. van Assche en R. Baeyens, *Bibliografie Ons Erfdeel, 1957-1977* (Rekkem, 1980) 123-124.

25. P. van Hees, 'De Vlaamse beweging en de strijd om een Vlaamse hogeschool, 1890-1914' (niet gepubliceerde doctoraalscriptie geschiedenis RU Utrecht, 1963); P. van Hees en A.W. Willemsen, ed., *Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van prof. dr. P. Geyl. Brieven en notities* (3 dln.; Antwerpen/Utrecht, 1973-1975); P. van Hees en G. Puchinger, ed., *Briefwisseling Gerretson-Geyl* (5 dln.; Baarn, 1979-1981). Verder nog P. van Hees, 'Een Grootnederlands document uit 1943', *Bibliotheek en Informatieveld. Opstellen aangeboden aan dr. D. Grosheide bij zijn afscheid als bibliothecaris van de Rijksuniversiteit Utrecht* (Utrecht, 1978) 96 vlg.; *Idem*, 'Hoogleraren in briefwisseling. De betekenis van de correspondentie tussen Carel Gerretson en Pieter Geyl', *Ons Erfdeel*, XXII (1979) 485-495; *Idem*, 'Groot-Nederland en de Unie van Utrecht. Een alternatieve herdenking door het Algemeen Nederlands Verbond, Afdeling Utrecht op 23 januari 1929', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XXXVIII (1979) kol. 79-90; Zie ook de titels vermeld in noten 23 en 26.

26. L. Vos, 'De eierdansen van P. Geyl', *BMGN*, XC (1975) 444-457; A.W. Willemsen, 'Geyl als Grootnederlander in de jaren twintig', *BMGN*, XC (1975) 458-473; L. Vos, 'Weerwoord', *BMGN*, XCI (1976) 80-81; L. Simons, 'Pieter Geyl en het Vlaams-nationalisme, 1920-1940', *Handelingen Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis*, XXX (1976) 189-210; E. Defoort, 'Pieter Geyl en Vlaanderen. Pro en contra', *Ons Erfdeel*, XX (1977) 677-684; L. Buning, 'De Groot-Nederlandse gedachte. Iets over de idee, geschiedenis en historiografie', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XXXVIII (1979) kol. 193-228; L. Wils, 'De Grootnederlandse beweging, 1914-1944. Ontstaan, wezen en gevolgen', *Acta Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945* (Brussel, 1982) 415-450; *Idem*, 'Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse beweging en de Vlaams-nationalistische', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLI (1982) 95-120; L. Vos, 'De Dietse studentenbeweging, 1919-1940', *Acta Collo-*

leen al door het werk van deze twee Utrechtse historici kan gesteld worden dat onze kennis van de geschiedenis van de Vlaamse beweging aanzienlijk verrijkt werd van de Nederlandse zijde.

Zij staan overigens niet alleen. Twee jaar vóór Willemsens promotie, was er al de dissertatie van I. Schöffner over het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden, waarin de Vlaams-Duitse, de Vlaams-Nederlandse en de Nederlands-Duitse relaties uitvoerig aan bod komen. Zijdeling kwam ook de Vlaamse en Grootnederlandse beweging ter sprake in dissertaties over Belgisch-Nederlandse betrekkingen (C.A. van der Klaauw, 1953 en R.L. Schuurmsma, 1975) en over de nieuwe orde (L.M.H. Joosten, 1964 en A.A. de Jonge, 1968), terwijl de betrekkingen tussen Duitse nationalist en vlaamsgezinden in het tweede kwart van de negentiende eeuw uitvoerig belicht werden in de dissertatie van H.W. von der Dunk (1966)²⁷. Een aparte vermelding verdient voorts L. Buning, die sinds de jaren zestig vanuit het Groningse Winschoten zeer regelmatig artikelen publiceerde over de Vlaamse beweging. Zij handelen over allerlei figuren en aspecten van de Grootnederlandse beweging, de contacten tussen Duitse nationalist en flaminganten, en over het activisme. In 1976 verscheen zijn biografie van J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard, die hij noemde: 'een Vlaming door keuze'²⁸.

quium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945 (Gent, 1982) 451-493; E.H. Kossmann, 'De geschiedenis van een vriendschap', *BMGN*, XCVI (1982) 216-224; L. Wils, 'De Grootnederlandse geschiedschrijving', *Belgische tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LXI (1983) 322-366; P. van Hees en A.W. Willemsen, 'Leuvens recidivisme. Het gebruik door prof. dr. L. Wils van de briefwisseling Geyl', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLII (1983) 44-58; L. Wils, 'Nog eens: Gerretson, Geyl en Vos', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLII (1983) 59-63; L. Vos, 'Een kritische analyse van de Grootnederlandse geschiedschrijving', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLII (1983) 176-192; P. van Hees, 'F.C. Gerretson als Groot-Nederlander', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLIII (1984) 36-43, 75-88; P.B.M. Blaas, 'Gerretson en Geyl. De doolhof van de Grootnederlandse gedachte', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCVII (1984) 37-51; H.W. von der Dunk, 'De Grootnederlandse gedachte geen tic van excentrieke heren', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCVII (1984) 207-213.

27. I. Schöffner, *Het nationaal-socialistisch beeld van de geschiedenis der Nederlanden* (1956, 2e uitgave 1978); C.A. van der Klaauw, *Politieke betrekkingen tussen Nederlanden België, 1919-1939* (Leiden, 1953); R.L. Schuurmsma, *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie* (Groningen, 1975). Ook interessante gegevens in *Acta Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945* (Gent, 1982); L.M.H. Joosten, *Katholieken en fascisme in Nederland, 1920-1940* (Hilversum/ Antwerpen, 1964); A.A. de Jonge, *Crisis en critiek der democratie. Antidemocratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen* (Assen, 1968, 2e uitgave 1984); H.W. von der Dunk, *Der deutsche Vormarz und Belgien, 1830-1848* (Wiesbaden, 1966).

28. L. Buning, *Het strijdbare leven van J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard. Vlaming door keuze* (Buitenpost, 1976); Buning werkte mee aan het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, aan de *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, en schreef bijdragen eerst in *Het Pennoen* en later in *Wetenschappelijke Tijdingen*. We geven alleen de titels uit dit laatste tijdschrift met een verkorte verwijzing: 1973 (XXXII): 'De Vlaamse en Grootnederlandse studentencongressen' (kol. 13-28), 'De drie Grootneder-

Tenslotte dienen nog twee Nederlandse auteurs te worden vermeld, die ertoe hebben bijgedragen dat informatie over de Vlaamse beweging ook in de Angelsaksische wereld doordrong. De eerste is de historicus E.H. Kossmann, die in één boek, dat in gewijzigde vorm in 1978 ook in het Engels verscheen, de geschiedenis van Nederland en België in de jaren 1870-1940 behandelde, en daarin uiteraard ook aandacht besteedde aan de Vlaamse beweging. De tweede is de politicoloog A. Lijphart, die eveneens door een comparatieve benadering 'conflict and coexistence' in het communautair verdeelde België onder de aandacht bracht²⁹.

Nergens in het buitenland was de belangstelling voor de Vlaamse beweging zo politiek gekleurd als in Duitsland, althans tot aan het einde van de tweede wereldoorlog. Dat maakt het moeilijk en enigszins arbitrair de zogenaamde 'waardevolle' titels eruit te ziften omdat bij de publikatie bijna altijd een propagandistische bedoeling meespeelde. Zuiver wetenschappelijke studies van vóór 1944 zijn daarvoor nauwelijks te vinden. De pangermanistische activiteiten van het in de jaren negentig van de vorige eeuw opgerichte Alldeutscher Verband vormden vaak de achtergrond voor allerlei contacten met vlaamsgezinden.

Die achtergrond werd in de recente Leuvense scriptie van B. de Corte over het tijdschrift *Germania* (1898-1905) grondig geanalyseerd. In het Grootduitse netwerk opereerden mensen als H. Graevell, F. Bley, M.R. Gerstenbauer, E. Hasse en vooral T. Reismann-Grone, die door De Corte - met een verwijzing naar het bekende verzamelwerk van R.P. Oszwald uit 1937 - 'de dirigent van de Duits-Vlaamse symfonie' werd genoemd. De acties van het Alldeutscher Verband

landse Studentencongressen (1912-1914)' (kol. 75-98), 'De vooravond en het begin van het radicale activisme te Gent' (kol. 193-216), 'Meer licht op de Von Ziegesars' (kol. 303-330); 1974 (XXXIII): 'Van Vessem en de Vlamingen in 1914-1916' (kol. 1-19), 'Notities betreffende Hermann Felix Wirth' (kol. 141-166), 'Het fenomeen "De Vlaamsche Post", 1915-1916' (kol. 233-262); 1975 (XXXIV): "De Vlaamsche Stem" en "De Vlaamsche Post" (kol. 29-38 en 65-92), 'Reismann-Grone, het Alldeutscher Verband en de Vlamingen' (kol. 223-261); 1976 (XXXV): 'De 'Quickborn' en Vlaanderen' (kol. 81-102 en 137-155); 1977 (XXXVI): 'Beschouwingen bij het levensbeeld van de negentigjarige ir. H.D. Mommaerts' (kol. 1-24), 'Gustaaf Vermeersch als flamingant' (kol. 65-90), 'Van en over wijlen dr. Andries Mac Leod (1891-1977)' (kol. 129-144); 1978 (XXXVII): 'Karel Waternaux, de stichting 'Noord-Nederland/ Vlaanderen' en de Grootnederlandse actie' (kol. 11-38), 'De Herstelbewegers, Vlaanderen en Héél-Nederland' (kol. 83-102); 1979 (XXXVIII): 'De wordingsgeschiedenis van het Dietsch Studentenverbond' (kol. 23-38), 'Nieuw licht op het Brussels activisme' (kol. 91-120), 'De Groot-Nederlandse gedachte. Iets over de idee, geschiedenis en historiografie' (kol. 193-228). Dr. L. Buning overleed in oktober 1979.

29. E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België* (Amsterdam/ Brussel, 1976); *Idem, The Low Countries, 1780-1940* (Oxford, 1978); A. Lijphart, 'The Belgian Example of Cultural Coexistence in Comparative Perspective', de inleiding in de door Lijphart bezorgde acta van het colloquium in Berkeley: Lijphart, ed., *Conflict and Coexistence in Belgium*, 1-12; zie daar verder de bibliografie. Er zijn natuurlijk nog andere Nederlandse politicologen die over deze kwestie in het Engels publiceerden. We kunnen hen hier niet vermelden.

pasten op hun beurt weer in een bredere Duitse geopolitiek, die slechts ten dele door de Duitse regering werd bepaald, en voor een ander deel - zo bleek uit de perscampagnes - door propagandisten voor een Duitse Rijnmonding, door verdedigers van de vlootbouw en door transportdeskundigen van Openbare Werken en Verkeerswezen.

De perscampagnes maakten duidelijk [aldus De Corte] dat er in het keizerrijk een ingewikkeld spel om de macht bezig was. Het 'Primat der Innenpolitik' maakte een voorzichtige buitenlandse politiek onmogelijk. In deze complexe situatie wonnen tussenfiguren aan belang: Reismann-Grone, Keim en niet het minst Tirpitz, bleken zware stukken te zijn op het machtspolitieke schaakbord. De Vlaamse beweging vormde in dit geheel maar een kleine pion, die evenwel in bepaalde combinaties heel interessant kon worden.

Diezelfde krachten speelden een rol in de Flamenpolitiek tijdens de eerste wereldoorlog, en ook nog daarna, onder de Weimarrepubliek en in de NS-tijd. Het ging daarbij overigens minder om een politiek tegenover Vlaanderen of België alleen, dan tegenover de Nederlanden, want, zoals Reismann-Grone al in een rapport van 1897 over de Vlaamse beweging had geschreven, een Duits Vlaanderen zou Nederland tot een nauwere binding met het Duitse Rijk dwingen. 'De Flamenpolitiek vormde een goede hefboom voor de latere constructie van een Grootnederlandse satelliet'³⁰. Reismann-Grone droeg er toe bij dat er tijdens het interbellum een samenwerking tot stand kwam tussen het opkomende nationaal-socialisme en de grootindustrie, en zorgde ook voor de financiering van de Deutsch-Vlamische Arbeitsgemeinschaft.

Over dit alles - in het bijzonder over de periode van het interbellum - moet nog veel onderzoek plaatsvinden. Pas wanneer het complete Duitse netwerk zal zijn blootgelegd, zullen auteurs van bepaalde brochures en boeken op hun juiste merites kunnen worden beoordeeld, en zal een definitieve schifting kunnen worden gemaakt tussen overwegend politieke en meer wetenschappelijke geschriften.

Hoewel het dus intussen veiliger zou zijn de vooroorlogse Duitse publikaties helemaal niet te behandelen, willen wij er hier toch enkele signaleren, die getuigen van een meer serieuze aanpak. De oudste zijn die van F. Oetker, die als nationaal-liberaal journalist in de jaren vijftig van de vorige eeuw werd ontslagen en van 1854 tot 1859 in België verbleef. Zijn belangstelling voor de Vlaamse beweging

30. B. de Corte, 'Het tijdschrift 'Germania' (1898-1905) in het kader van de Vlaams-Duitse betrekkingen' (niet gepubliceerde licentiaatsverhandeling geschiedenis KU Leuven, 1982). Deze omvangrijke scriptie brengt tal van nieuwe gegevens die gepubliceerd zouden moeten worden. Het besluit (352-363) is opgevat als een kritische bespreking van de bestaande literatuur over dat onderwerp en correctie van interpretaties op grond van het eigen onderzoek. De citaten op bladzijden 359 en 361. De bevindingen van De Corte sluiten aan bij het onderzoek van F. Fischer. Interessante beknopte situering van de 'controverse' rond het werk van Fischer in de inleiding van G. Taal over leven en werk van F. Fischer in: Huussen, e.a., *Historici van de twintigste eeuw*, 246-264.

resulteerde toen in een in het Nederlands en Frans vertaald boek (1856 en 1858), en later nog, toen hij in de Duitse rijksdag zetelde, in enkele al meer politiek gekleurde artikelen (1875 en 1876)³¹. Wij gaan voorbij aan de propagandistische geschriften van F. Bley en H.A. Graevell, en eveneens aan de talrijke artikelen die tijdens de eerste wereldoorlog in verscheidene tijdschriften aan België en de Vlaamse kwestie werden gewijd³². Wij noemen alleen F. Jostes, buitenlands ere-lid van de Koninklijke Vlaamse Akademie, die in 1915 een 'Kriegvortrag' aan de universiteit van Munster, gewijd aan de Vlaamse beweging in boekvorm uitgaf. Het boek kende in 1916 al een bewerkte en uitgebreide tweede editie. In 1917 wijdde hij nog brochures aan de Vlaamse literatuur en Gezelle, en aan Conscience³³. Verder P. Rhenanus, die eerdere brochures van 1916 en 1917 in 1918 omwerkte en uitbreidde tot een boek over de Vlamingen, waarin over verfransing en Vlaamse beweging werd geschreven³⁴. Tenslotte F. Fromme, een literator die in 1913 via persoonlijke contacten met Vlamingen kennis had gemaakt met de Vlaamse beweging, tijdens de oorlog daarover in diverse bladen en tijdschriften publiceerde, en een deel van die artikelen in 1917 bundelde tot een boek. Later - in 1937 - schreef hij een uitvoerige bijdrage voor het hierna te vermelden boek *Deutsch-Niederlandische Symphonie*, en in 1942 bundelde hij herinneringen aan ontmoetingen met enkele Vlamingen³⁵.

De belangrijkste publicist uit deze periode was de historicus R.P. Oszwald, zoon van een hoogleraar geschiedenis in Leipzig, sinds 1912 assistent aan die universi-

31. F. Oetker, *De Vlaemsche taelstrijd* (Gent, 1856); *Idem, Le mouvement flamand* (Doornik, 1958); *Idem, 'Der Sprachen- und Rassenstreit in Belgien', Preussische Jahrbücher*, XXIX (1872) 257-273; *Idem, Belgische Studiën. Schilderungen und Erörterungen* (Stuttgart, 1876). Het recente artikel over Oetker en de Vlaamse beweging is: E. Gubin, 'Une étape dans l'évolution du flamingantisme: Pinfluence de Oetker sur Porientation politique du mouvement', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LII (1974) 348-385 en 858-892.

32. Zie talrijke titels bij M. de Vroede, *Bibliografische inleiding*; voor wat er verscheen tijdens de eerste wereldoorlog kan men raadplegen: F. Passelecq, *La question flamande et l'Allemagne* (Parijs/Nancy, 1917), waarin op de pagina's 318-329 een onvolledige lijst van meer dan honderd publikaties 'faites depuis la guerre... par les soins de la propagande allemande, sur la Flandre et la question flamande'.

33. F. Jostes, *Die Vlamen im Kampf um ihre Sprache und ihr Volkstum* (Munster, 1915; 106 pagina's, de tweede uitgave in 1916 telde 296 pagina's); *Idem, Die flamische Literatur, mit besonderer Berücksichtigung von Guido Gezelle* (München-Gladbach, 1917); *Idem, Hendrik Conscience* (München-Gladbach, 1917), *Idem, Aus Alt-Flandern* (Berlijn, 1917).

34. P. Rhenanus, *Der Kampf der Vlamen um ihr Volkstum* (Berlijn/ Brussel, 1916); *Idem, Vom flämischen Volk* (München-Gladbach, 1916); *Idem, Die Französisierung in Flandern* (München-Gladbach, 1917); deze brochures dienden als aanloop tot het boek: *Idem, Die Flamen* (München-Gladbach, 1918).

35. F. Fromme, *Belgisches und Unbelgisches. Ausgewählte Aufsätze* (Berlijn, 1907); *Idem, 'Germanisches Erwachen'*, R.P. Oszwald, ed., *Deutsch-Niederlandische Symphonie* (Wolfshagen-Scharbeutz, 1937, 2e uitgave 1944); F. Fromme, *Begegnungen mit Vlamen* (Brussel, 1942). Biografische notitie door L. Simons in: *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, I, 541.

teit, gehuwd met een Friezin, die al in mei 1914 - dus voor het uitbreken van de oorlog -, een artikel schreef over de 'nationaliteitenstrijd' tussen Vlamingen en Walen³⁶. Hij schreef in 1915 - hij zat toen nog in Leipzig - een boek over België, dat vrij vlug een tweede en derde druk kende, werd vervolgens verbonden aan het Generalgouvernement in België en gaf ook zijn artikel van een jaar eerder in brochurevorm uit. Op het einde van de oorlog verscheen van hem nog - onder pseudoniem - een overzicht van de Vlaamse beweging tijdens de oorlog. Hij zorgde voor het transport van de archieven van de Raad van Vlaanderen naar de universiteit te Leipzig, waar hij zijn plaats weer innam als assistent, tot hij in 1920 benoemd werd bij het Rijksarchief Potsdam. Toen in 1926 E.W. Bredt de Flamenpolitik als instrument van het Duitse imperialisme afschilderde, kwam Oszwald daartegen in het geweer, en onderstreepte dat de Flamenpolitik alleen de toepassing van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren, en dus Vlaanderens zelfstandigheid beoogde (1927)³⁷. Naar eigen zeggen was Oszwald in het begin van de jaren dertig de initiatiefnemer tot de oprichting van het Nederlandse Instituut en de inrichting van een Nederlandse bibliotheek in 1931 aan de universiteit van Keulen, waaromheen - zoals I. Schöffers heeft uiteengezet - 'een actieve kring van wetenschapsbeoefenaars zich ging bezighouden met de Nederlandse geschiedenis, taal, letterkunde en geografie'. Die activiteit werd vanaf 1933 sterker 'al stond daarbij de wetenschappelijk-culturele belangstelling vooraan en was de politieke bedoeling nog ongevormd en weinig geaccentueerd'³⁸. Vanuit Keulen

36. Gegevens over R.P. Oszwald ondermeer in: Schöffers, *Nationaal-socialistisch beeld* en in: *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, II, 1162 (geschreven door F. Petri). Voor zijn levensloop tijdens de oorlog zie J. Brans, 'De oorsprong van de Flamenpolitik van Bethmann Hollweg', *De Vlaamse beweging tijdens de eerste wereldoorlog. Mededelingen van het colloquium ingericht te Leuven op 15 en 16 november 1974 door de afdeling geschiedenis van de 19e en 20e eeuw, departement geschiedenis - Katholieke Universiteit te Leuven* (Leuven, 1974) 21-30, in het bijzonder pagina 23; R.P. Oszwald, 'Der Nationalitätenkampf der Flamen und Wallonen', *Preussische Jahrbücher* (mei 1914) 214 vlg., uitgegeven als brochure: *Zur Belgischen Frage. Der Nationalitätenkampf der Flamen und Wallonen* (Berlijn, 1915); *Idem*, *Belgien* (Leipzig-Berlijn, 1915, tweede druk einde 1915, derde druk 1918); Bob Driessen ter Meulen [= R.P. Oszwald], 'Die flamische Bewegung während des Krieges', *Der Belfried* (juli, augustus en oktober 1918). Over het archieventransport: H.D. Mommaerts, 'Herinneringen aan de afwikkeling van het Vlaams Aktivismen in 1918 en daarna', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XXVII (1968) kol. 315-326.

37. E.W. Bredt, *Der Deutsche Reichstag im Weltkrieg. Die Ursachen des deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918* (1926); R.P. Oszwald, 'Die deutsche Flamenpolitik und das Gutachten von prof. Bredt vom Parlamentarisch Untersuchungsausschuss', *Historische Zeitschrift*, CXXXVI (1927) 518-525; *Idem*, 'Die Einrichtung der deutschen Generalgouvernement in Belgien, 1914', *Staat und Persönlichkeit. Erich Brandenburg zum 60. Geburtstag* (Leipzig, 1928) 234-269; *Idem*, *Flandern und Grossniederland. Drei Aufsätze: Der Kampf im Westen. Die Flamische Bewegung. Die Grossniederlandische Bewegung und ihr Verhältnis zu der flamischen und Hollandischen Studentenschaft* (Marburg (Lahn), 1928); *Idem*, *Der Streit um den Belgischen Frank-Tireurkrieg. Eine kritische Untersuchung der Ereignisse in die Augusttagen 1914 und die darüber bis 1930 erschienene Literatur* (Keulen, 1931).

38. Schöffers, *Nationaal-socialistisch beeld*, 102.

ook zou de in 1935 opgerichte Deutsch-Vlaamische Arbeitsgemeinschaft worden gaande gehouden, ondermeer door F. Petri, die vanaf 1936 directeur was van het instituut. In 1937 verscheen onder redactie van Oszwald een verzamelwerk over de geschiedenis van de culturele contacten tussen Duitsland en de Nederlanden, in het bijzonder Vlaanderen. Het boek bracht veel nieuw feitenmateriaal maar werd ook gekenmerkt door een uitgesproken nationaalsocialistische tendens, zodat Schöffner het typeert als 'de 'Fundgrube', het handboek voor de nationaalsocialistische geschiedbeoefening'. Deze *Deutsch-Niederlandische Symphonie*, inspireerde heel wat andere publicisten uit de bezettingstijd en kende in 1944 een - vooral qua voetnoten - uitgebreide tweede druk³⁹. Oszwald werkte tijdens de oorlog bij de rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied (A. Seyss-Inquart), en was ook betrokken bij pogingen om een Vlaams-nationaalsocialistische beweging van de grond te krijgen.

Naast de publikaties van Oszwald verschenen er in de jaren dertig en tijdens de tweede wereldoorlog nog enkele boeken die wegens hun omvang of opzet kunnen worden gesignaleerd: die van K. Bahrens over Vlaanderens strijd om eigen economische ontplooiing (1930) en over de Vlaamse beweging 1830-1935 als Europees probleem (1935); H. Otto over de Vlaamse en Nederlandse nationalistische bewegingen sinds 1918 (1936); V. Hoven over de groei van het Vlaamse streven naar zelfstandigheid (1937); H. Schütt over de Aldietse beweging (1938-1939); H. Zeek over de strijd van het 'Germaanse' Vlaamse volk voor zijn bestaan (1938) en over Engeland en Frankrijk als erfvijanden van de Lage Landen (1940)⁴⁰. Enkele Duitstalige auteurs bogen zich - ook al in de negentiende eeuw - over taalwetgeving en taaitoestanden in België: A. Fischhof in 1885, K. Braemer twee jaar later, H. Gmelin tijdens de eerste wereldoorlog met een uitvoerig artikel, dat

39. R.P. Oszwald, ed., *Deutsch-Niederlandische Symphonie* (Wolfshagen/ Scharbeutz, 1937, tweede uitgave 1944); *Idem*, *Die Volkstumlage im Rhein-, Maas- und Scheldedelta* (Berlijn, 1940).

40. K. Bahrens, *Flanderns Kampf um die eigene Scholle. Eine Studie seiner wirtschaftlichen Struktur* (Breslau, 1930); op basis waarvan een artikel verscheen in het Frans: K. Bahrens, 'La physionomie régionale de la Belgique', *Cahiers franco-allemands. Deutsch-Französische Monatshefte*, III (1936) 155-160 (Belgien Sonderheft); *Idem*, *Die flamische Bewegung. Europäisches Problem oder innerbelgische Frage* (Berlijn, 1935); H. Otto, *Die flämischen und holländischen Nationalbewegungen. Ihre staatspolitische Ziele nach dem Weltkrieg* (Leipzig, 1936, dissertatie Giessen); V. Hoven, *Flämische Selbstständigkeitsbestrebungen und ihre politische Vorgeschichte* (Sporn, 1937, dissertatie Frankfurt a.M.); H. Schütt, *Die 'Aldietische Bewegung'. C.J. Hansen's und ihr Verhältnis zum Niederdeutschen. Ein Beitrag zur Geschichte der niederdeutsch-flämischen Kulturbewegungen im 19. Jahrhundert* (Hamburg, 1938); *Idem*, *Flandern-Niederdeutschland. Ein Gemeinschaftswerk von Flamen und Niederdeutschen* (Hamburg, 1939); H.F. Zeek, *Die flamische Frage. Ein germanisches Volk kämpft um sein Lebensrecht* (Leipzig, 1938); *Idem*, *Holland und Belgien. Die Niederen Lande im Kampf mit England und Frankreich* (Keulen, 1940).

als basis diende voor U. Scheuner (1929) en H. Rueling (1939). Verder nog W. Reusch in 1935 en F. Scheuermann in 1942⁴¹.

Met het einde van de tweede wereldoorlog werd een bladzijde omgeslagen in de Duitse historiografie. Net zoals het zuiver wetenschappelijk onderzoek naar de geschiedenis van de Vlaamse beweging in de Nederlanden pas halverwege de jaren vijftig startte, was dat in Duitsland eveneens het geval met de studie van de pangermanistische beweging en het Duitse militarisme van voor de eerste wereldoorlog. De Duitse schuld aan de tweede wereldoorlog werd vanaf 1945 onmiddellijk door de Duitse historici erkend, maar tegelijk bleef vooralsnog de - door decennia lange propaganda gevoede - opvatting leven, dat die schuld er voor de eerste wereldoorlog niet was, maar dat Duitsland in 1914 door de omsingeling van andere grote mogendheden tot oorlog was gedwongen. Door de ideologische dienstbaarheid van de DDR-historiografie werd een werk als dat van J. Kuczynski, die al in 1948-1950 publiceerde over het Duitse imperialisme van vóór 1914, in het westen niet serieus genomen, al vestigde hij de aandacht op de rol van drukkingsgroepen zoals het Alldeutscher Verband. Vandaar dat de in 1954 verschenen geschiedenis van het Alldeutscher Verband van A. Kruck zwaar beklemtoonde dat het imperialisme alleen een zaak was van enkele pangermanisten en dat de regering of andere weldenkers daar niets mee te maken hadden. Ook dat werk had dus nog een apologetische ondertoon: het wilde de schuld voor de eerste wereldoorlog niet in Duitse schoenen schuiven⁴².

Vanaf het einde van de jaren vijftig begon F. Fischer dit beeld te vergruizelen in diverse publikaties, vooral in zijn beroemd werk *Griffnach der Weltmacht* van 1961. Hij toonde aan dat in het keizerrijk niet alleen de Alldeutschers expansieplannen ontwierpen, maar ook de regering, en dat deze politiek door brede lagen van de bevolking werd gesteund. Het doel was Duitsland een militair, politiek en economisch overwicht te bezorgen in midden-Europa. Van 'omsingeling' was geen sprake geweest. Duitsland had bewust een oorlog uitgelokt om zo de vroegere annexatieplannen te kunnen realiseren. Fischer maakte school en ondanks de afwijzende reacties uit het brede publiek en uit de historische wereld, kwamen er onder leiding van deze Hamburgse hoogleraar meer dan honderd proefschriften

41. A. Fischhof, *Die Sprachenrechte in den Staaten gemischter Nationalität* (Wenen, 1885); K. Braemer, *Nationalität und Sprache im Königreiche Belgien* (Stuttgart, 1887); H. Gmelin, 'Die Gesetzgebung zum Schutze der flämischen Sprache in Belgien', *Zeitschrift für Politik*, VIII (1915) 195-242; U. Scheuner, 'Die belgische Sprachengesetzgebung', *Nation und Staat*, II (1929) 307-315; H. Rueling, *Das Sprachenrecht Belgiens* (Halle, 1939); W. Reusch, *Die Sprachengesetzgebung auf dem Gebiete der Verwaltung in Belgien* (Giessen, 1935); F. Scheuermann, *Sprachenfreiheit und Sprachenzwang in Belgien* (Köslin, 1942).

42. J. Kuczynski, *Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus* (2 dln.; Berlijn, 1948-1950); A. Kruck, *Geschichte des Alldeutschen Verbandes* (Wiesbaden, 1954); beoordeling van De Corte, 'Tijdschrift "Germania"', 357.

tot stand⁴³. In zekere zin nam Fischer de draad van E.W. Bredt uit 1926 weer op.

De plaats van het Alldeutscher Verband in de Duitse buitenlandse politiek, zo bleek uit het proefschrift van E. Hartwig uit 1966, waarin voor het eerst systematisch het archief van deze vereniging werd doorgeplozen, was veel centraler dan op grond van Krucks geschiedenis kon worden verondersteld. Dat was natuurlijk van belang voor een goed begrip van de Flamenpolitiek. F. Petri onderstreepte in een artikel van 1965 dat die Flamenpolitiek pas was ontstaan als antwoord op de wensen van Vlaamse zijde, en dat er een onderscheid gemaakt diende te worden tussen de Kriegszielpolitiek van de regering, vooral van kanselier Bethmann-Hollweg, en van de legerleiding. In 1967 maakte P.H. Nelde een status quaestionis van de standpunten aansluitend bij dit artikel van Petri en bij de eerder geciteerde studie van J. Gotovitch⁴⁴.

De discussie werd voortgezet in 1969 met het boek van F. Wende over de Duitse politiek ten aanzien van België tijdens de eerste wereldoorlog en in 1972 met twee werken over de periode van vóór 1914: Stegman toonde de centrale rol aan van de Alldeutschen in de frontvorming van de Duitse conservatieve krachten, en H. Lademacher plaatste de negentiende-eeuwse Belgische neutraliteit in een Europees politiek kader. Wat Fischer met zijn boek op grote schaal aan protest had veroorzaakt in Duitsland, veroorzaakte op kleine schaal het boek van L. Wils over de Duitse Flamenpolitiek en het activisme bij de Vlaams-nationalisten, die de activisten van hun voetstuk zagen vallen. Op het in 1974 te Leuven gehouden colloquium over de Vlaamse beweging tijdens de eerste wereldoorlog maakte F. Wende enkele kanttekeningen bij Wils' stelling dat het activisme geheel terugging op Duits initiatief, maar stemde uitdrukkelijk in met de typering van de Raad van

43. Voor de context van Fischers boek zie G. Taal, 'Fritz Fischer (geb. 1908)', Huussen, e.a., *Historici*, 246-264. Zie daar op de pagina's 262-264 ook een literatuurlijst; F. Fischer, *Griffnach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland, 1914/1918* (Düsseldorf, 1961, volgende drukken: 1962, 1964, 1970; verkorte versie 1967 met herdruk 1977, verscheidene vertalingen); F. Petri en P. Scholier, 'Zur Bereinigung des Franktireursproblems vom August 1914', *Vierteljahresheft für Zeitgeschichte*, IX (1961) 234-248; F. Fischer, 'Weltmachtstreben und deutsche Kriegsziele', *Historische Zeitschrift*, CIC (1964) 265-346; *Idem*, 'La Belgique dans les plans allemands de restructuration de l'Europe, 1914-1918', *Sentiment national en Allemagne et en Belgique, XIXe-XXe siècle. Colloque des 25 et 26 avril 1963* (Brussel, 1964); *Idem*, *Weltmacht oder Niedergang. Deutschland im Ersten Weltkrieg* (Frankfurt a.M., 1965, 2e uitgave 1966). Hier sluit bij aan: H. Lehmann, 'Österreich-Ungarns Belgienpolitik im ersten Weltkrieg. Ein Beitrag zur deutsch-österreichisch-ungarischen Bündnis', *Historische Zeitschrift*, CXCII (1961) 60-93.

44. E. Hartwig, 'Zur Politik und Entwicklung des Alldeutschen Verbandes, 1891-1914'; niet gepubliceerde dissertatie Jena, 1966; geciteerd en beoordeeld door De Corte, 'Tijdschrift 'Germania''; F. Petri, 'Zur Flamenpolitiek des Ersten Weltkrieges. Ungelöste Fragen und Aufgaben, in Dauer und Wandel der Geschichte', *Festgabe für Kurt von Raumer. Zum 15. Dezember 1965* (Munster, 1967) 513-536; P.H. Nelde, 'Nieuw licht op de 'Flamenpolitiek'', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XXVII (1968) kol. 107-114; F. Petri, 'Nog eens Flamenpolitiek', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XXVII (1968) kol. 325-330.

Vlaanderen als een marionettenregering. Hoewel B. de Corte met opzet zijn onderzoek los wil koppelen van die Flamenpolitiek, blijkt uit zijn scriptie toch dat de rol van een aantal Aldeutschen in Vlaanderen en de plaats van het tijdschrift *Germania*, veel belangrijker is geweest dan tot nog toe door de historici van de Vlaamse beweging werd aangenomen⁴⁵. Er ligt dus rond de vraag van de Duitse invloeden in de Vlaamse beweging in het bijzonder tijdens het interbellum nog een heel onderzoeksveld braak.

Los van deze problematiek zijn nog een paar andere publikaties te signaleren. P.H. Nelde, die in Munster en Freiburg-im Breisgau studeerde, promoveerde aan deze laatste universiteit op een proefschrift over Hoffmann von Fallersleben en Vlaanderen. Het boek verscheen in 1967 bij een Vlaamse uitgeverij en kende een jaar later al een tweede uitgave. Tegenwoordig is Nelde hoogleraar aan de Universitaire Faculteiten St. Aloysius te Brussel, maar hij heeft zich intussen gespecialiseerd in de sociolinguïstiek. Uit 1971 dateert nog een artikel van hem waarin hij op basis van een toen pas verschenen biografie over Lodewijk Dosfel de geestelijke invloed van Verschaeve op deze figuur schetste. Een jaar eerder had A. Mîrgeler in een ietwat hagiografische stijl en zonder notenapparaat een portret getekend van Verschaeves persoonlijkheid⁴⁶.

Ondanks de hier aangehaalde titels blijft de naoorlogse wetenschappelijke Duitse historiografie toch tamelijk beperkt in zijn belangstelling voor de Vlaamse beweging. Het gaat haar blijkbaar niet zozeer om de Vlaamse beweging zelf, dan wel om een onderzoek naar de mechanismen en verantwoordelijken voor de imperialistische politiek vóór en tijdens de eerste wereldoorlog, waarbij de Vlaamse beweging zijdelings ter sprake komt.

Voor het binnenhalen van de Engelstalige oogst van historische geschriften over de Vlaamse beweging beschikken we over een recente bibliografische lijst, in de acta van het bij het begin van dit artikel genoemde symposium in Berkeley. Deze acta werden uitgegeven onder redactie van de Nederlandse politicoloog Arend

45. F. Wende, *Die belgische Frage in der deutschen Politik des Ersten Weltkrieges* (Hamburg, 1969); D. Stegman, *Die Erben Bismarcks, Parteien und Verbände in der Spätphase des Wilhelminischen Deutschlands* (Keulen, 1970); H. Lademacher, *Die Belgische Neutralität als Problem der europäischen Politik, 1830-1914* (Bonn, 1971); L. Wils, *Flamenpolitik en aktivisme* (Leuven, 1974); F. Wende 'Enkele opmerkingen over het karakter van de Duitse Flamenpolitiek en over Lode Wils' boek 'Flamenpolitik en aktivisme', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XXXIV (1975) kol. 213-224.

46. P.H. Nelde, *Flandern in der Sicht Hoffmanns von Fallersleben. Eine Untersuchung im Rahmen deutsch-flamischer Beziehungen im 19. Jahrhundert* (Wilrijk, 1967, 2e uitgave 1968); P. Nelde, 'Hoffmann von Fallerslebens voorkeur voor Vlaanderen', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XXVI (1967) kol. 102-110; A. Mîrgeler, 'Verschaeves Erbschaft', *Verschaeviana*, I (1970) 43-57; P.H. Nelde, 'Fazit einer Freundschaft. Dosfel und Verschaeve', *Verschaeviana*, I (1972) 152-161, gesteund op A. de Bruyne, *Lodewijk Dosfel, 1881-1925. Kultuurflamingant, activist, nationalist* (Wilrijk, 1967).

Lijphart. Het was al opvallend dat alle referaathouders - op één na, namelijk J. Polasky, die sprak over 'Liberalism and Biculturalism' - Belgen waren. Wat eenrichtingverkeer dus. Die indruk van vooral consumerende belangstelling wordt bevestigd door de bibliografie, die - volgens de editor - de bedoeling had 'to cover as thoroughly and completely as possible the English-language works on... conflict and coexistence in culturally divided Belgium'. Er staan 141 titels vermeld van boeken en artikelen, waarvan er tenminste 61 geschreven zijn door auteurs uit de Lage Landen. Het merendeel van de andere aangehaalde publikaties bekijkt het probleem niet in historisch perspectief, maar vanuit een politicologische ('the consociational democracy') of sociologische hoek ('cultural-linguistic and other divisions'), waarbij ook de sociolinguïstische benadering aansluit ('bilingualism'). Een aantal andere titels gaat over economische en constitutionele aspecten. Er zijn blijkbaar maar een paar Engelstaligen te signaleren die expliciete historische bijdragen schreven over de Vlaamse kwestie⁴⁷.

De meest bekende daarvan is S.B. Clough, die studeerde aan de Columbia University, en na een bewogen verblijf in België op het einde van de jaren twintig, waarbij hij zelfs wegens contacten met de Vlaams-nationalisten en met veroordeelde en in Nederland verblijvende activisten korte tijd in de gevangenis belandde, in 1930 een boek publiceerde over de geschiedenis van de Vlaamse beweging. Het was de eerste beknopte synthese over de hele beweging vanaf haar ontstaan tot het einde van de jaren twintig. Nog in 1960 vond De Vroede het boek - na dat van Fredericq - het beste over dat onderwerp, al was de periode voor 1870 nogal zwak uitgewerkt en was het voor een aantal onderdelen te oppervlakkig. Het was ook Clough die in 1945 het hoofdstuk over de Vlaamse beweging verzorgde in een verzamelwerk over België dat onder redactie van J.A. Goris verscheen. In 1968 kende zijn boek van 1930 nog een heruitgave⁴⁸. Andere hier te vermelden Amerikaanse auteurs zijn sociologen of politicologen. Een overzicht van de Amerikaanse politicologische belangstelling voor België, met als meest bekende namen V. Lorwin, J. Obler, D.W. Urwin en A.R. Zolberg kan men vinden in een artikel van L. Huyse uit 1975⁴⁹. Publikaties die de nadruk leggen op de historische ontwikkeling uit deze hoek zijn L.B. Hills (1973) en P. Dabin (1980), die een algemene benadering geven, F. Nielsen (1980), die een analyse maakt van

47. J. Polasky, 'Liberalism and Biculturalism', in: Lijphart, ed., *Conflict*, 34-45; 'Bibliography', in: *Ibidem*, 155-164.

48. S.B. Clough, *A History of the Flemish Movement in Belgium. A Study in Nationalism* (New York, 1930, 2e uitgave 1968), beoordeling in M. de Vroede, *De Vlaamse beweging in 1855-1856. Bijdrage tot een meer verantwoorde kennis van haar evolutie* (Brussel, 1960) x-xi; S.B. Clough, 'The Flemish Movement', in: J.A. Goris, ed., *Belgium* (Berkeley, 1945) 108-126.

49. L. Huyse, 'Vijftien Angelsaksische auteurs over politiek, verzuiling en compromisvorming in België', *ResPublica*, XVII (1975) 413-431. Zie ook *Idem*, 'Een Amerikaan bekijkt de Belgische taal-kwestie', *Ons Erfdeel*, XIX (1976) 81-87 (over A. Zolberg, zie noot 50).

de naoorlogse Vlaamse beweging, en vooral A.R. Zolberg, die op basis van een herberekening van een aantal demografische en economische cijfers en ook met gebruikmaking van kwalitatieve informatie, in een uitvoerig historisch artikel een schets geeft van 'the making of the Flemings and Walloons' vóór de eerste wereldoorlog (1974)⁵⁰.

Tenslotte moeten wij de op nieuw bronnenonderzoek gebaseerde studie vermelden van de Anglo-Ierse studente M. Bittlestone, die na een studieverblijf in Gent, aan het Institute of European Studies van de universiteit van Huil (Groot-Brittannië) een scriptie voorlegde over de vernederlandste Gentse universiteit 1916-1918. De resultaten van dat onderzoek werden in het Nederlands gepubliceerd in 1983⁵¹.

Wat wij hier opsomden is niet alles wat er in het Engels over de Vlaamse beweging verscheen. Ongetwijfeld staan er in de diverse publikaties die een algemene introductie van 'Belgium' bieden ook stukken over de Vlaamse beweging. Verder is er een uitgebreide politicologische literatuur, die ook gebruik maakt van historische gegevens, en vooral is er een redelijk aantal publikaties van de hand van Belgen, met het doel de 'buitenwereld' voor te lichten over de Vlaamse kwestie. Voor de historiografie van de Vlaamse beweging bieden deze geschriften weinig nieuws. De algemene werken en voorlichtingsboeken zijn informatief. De politicologische literatuur is minder geïnteresseerd in de Vlaamse beweging 'an sich' dan in het uitwerken van concepten die politieke processen in het algemeen inzichtelijk moeten maken. Voor een overzicht zij verwezen naar de literatuurlijst in de acta van het Berkeley-colloquium.

Behalve de tot nog toe gesignaleerde titels die de Nederlandse, Duitse en Angelsaksische bijdragen vormen tot de geschiedschrijving van de Vlaamse beweging, zijn er nog enkele publikaties die wij in deze voorlaatste alinea noemen, al komen ze uit verschillende landen. Een Tsjechisch boek uit 1927 (met samenvattingen in het Frans en het Duits) van O. Fischer geeft een synthetisch overzicht van de Vlaams-Duitse betrekkingen. De Fransman R. Gillouin schreef in 1930 een boek over 'Le mysticisme linguistique', waarvan een groot deel aan de Vlaamse beweging is gewijd. In 1946 verscheen in Stockholm een boek van C.H. Höjer over

50. L.B. Hills, 'Belgium. A Historical Analysis of a Linguistically Divided Nation', *Sociologia Internationalis*, XI (1973) 153-168; P. Dabin, 'Community Friction in Belgium, 1830-1980', in: W.P. Davison en L. Gordenker, *Resolving Nationality Conflicts. The Role of Public Opinion Research* (New York, 1980); F. Nielsen, 'The Flemish Movement in Belgium after World War II. A Dynamic Analysis', *American Sociological Review*, XLV (1980) 76-94; A.R. Zolberg, 'The Making of the Flemings and Walloons', *Journal of Interdisciplinary History*, V (1974) 179-236.

51. M. Bittlestone, 'De Gentse universiteit gedurende de eerste wereldoorlog', *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLII (1983) 1-18, 65-82.

het Belgische parlementaire systeem tussen de twee wereldoorlogen, waarin ook veel aandacht wordt besteed aan de taalkwestie⁵². Behalve een klein artikeltje uit 1958 waarin werd stilgestaan bij de houding van Frankrijk in het tweede kwart van de negentiende eeuw tegenover de toen pas beginnende Vlaamse beweging, viel er voor Frankrijk weinig te signaleren tot in de jaren zestig. Pas toen werd - onder druk van de actualiteit - de Vlaamse kwestie in Parijs ontdekt. Daar verscheen in 1965 een verzamelwerk onder leiding van J. Meynaud over het naoorlogse Belgische politieke bestel, in 1968 het oppervlakkige boek van A. Duroy en een comparatieve studie van G. Heraud, hoogleraar in Pau. In de jaren zestig en zeventig kreeg ook de Vlaamse actie voor Frans-Vlaanderen opnieuw vorm⁵³. Verder zijn er nog artikelen te noemen van A. Cocatre-Zilgien en H. Buch (beide 1969), M.E. Dardenne (1977), J. Remy en L. Voyé (1979) en tenslotte G. Carpinelli (1980)⁵⁴. De laatste jaren is er in het kader van onderzoek naar bilinguïsme ook belangstelling ontstaan voor de Belgische taalsituatie aan de universiteit van Laval in Canada, maar dat leverde geen echte historische studies op.

Als wij de balans opmaken van de buitenlandse bijdrage tot de geschiedenis van de Vlaamse beweging, kan die alleen voor Nederland substantieel genoemd worden. De omvangrijke Duitse publicistiek van de periode 1914-1945 stond nagenoeg geheel ten dienste van politieke doeleinden, en na de tweede wereldoorlog is er in tegenstelling tot Nederland, geen wetenschappelijk k-historische belangstelling voor de Vlaamse beweging tot stand gekomen. Wat er verscheen was - een paar titels uitgezonderd - te kaderen in de zogenaamde 'Fischer-kontroverse' over het Duitse imperialisme. De Angelsaksische wereld is vooral geïnteresseerd in de actualiteit van het biculturele België of in de bijzonderheden van de 'conso-

52. O. Fischer, *België a Nèmecko. La Belgique et l'Allemagne* (Praag, 1927); R. Gillouin, *De l'Alsace à la Flandre. Le mysticisme linguistique* (Parijs, 1930); C.H. Höjer, *Le régime parlementaire beige de 1918 à 1940* (Uppsala/Stockholm, 1946, 2e uitgave 1969).

53. H.T. Deschamps, 'La France de juillet et le mouvement flamand', *Société française de littérature-recomparée. Actes du second Congrès national, Lille 30 mai-2 juin 1957* (Parijs, 1958) 74-75; J. Meynaud, e.a., *La décision politique en Belgique* (Parijs, 1965); A. Duroy, *La guerre des Belges* (Parijs, 1968); G. Heraud, *Peuples et langues d'Europe* (Parijs, 1968) (Heraud schreef een woord vooraf in J. Cocquereaux, *Volken en talen in beweging* (Leuven, 1981)). Over Frans-Vlaanderen raadplege men het sinds 1976 verschijnende jaarboek *De Franse Nederlanden/ Les Pays-Bas Français*, uitgegeven te Rekkem door de Stichting Ons Erfdeel, waarin ook telkens een bibliografie, verder het tijdschrift *Ons Erfdeel* zelf (vanaf 1957) en *KFV-Mededelingen. Orgaan van het Comité voor Frans Vlaanderen* (sinds 1973; secretaris: L. Verbeke, Vanderhaeghenstraat 46, B8790 Waregem).

54. A. Cocatre-Zilgien, 'Les origines de la querelle linguistique beige', *Revue de psychologie des peuples*, XXIV (1969) 129-137; H. Buch, 'A propos de la question nationale en Belgique', *L'idée de nation* (Parijs, 1969); M.E. Dardenne, 'Le développement communautaire en Belgique', *Revue d'action sociale*, II (1977) 4-14; J. Remy en L. Voyé, 'Le mouvement flamand. Dialectique du culturel et de l'économique', *Cahiers internationaux de sociologie*, LXVI (1979) 29-61; G. Carpinelli, 'Le fractionnement de l'unité beige', *Contradictions*, XXIII-XXIV, 43-57.

ciational democracy'. Aan een beter begrip daarvan levert zij wel een bijdrage, nauwelijks aan het historisch onderzoek. Dat laatste geldt ook voor Frankrijk. De historiografie van de Vlaamse beweging is dus - enkele witte raven uitgezonderd - gedragen door Nederlandstalige historici uit de Lage Landen. Anderen, ook Franstalige Belgen, laten hun blijkbaar graag dit historisch jachtterrein.

Recensies

P. Cockshaw, *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la Maison de Valois (1384-1477)* (Standen en Landen, LXXIX; Kortrijk-Heule: UGA, 1982, xlvi + 237 blz.).

De auteur wilde met zijn studie een sociale en menselijke schildering van het personeel van de kanselarij van Bourgondië-Vlaanderen leveren. Zijn plan is vrij eenvoudig. Telkens wordt eerst de functie beschreven, zoals zij in de praktijk werkt, en daarna volgen de biografische gegevens van de opeenvolgende titularissen. Achtereenvolgens komen aan de beurt de kanselier, de eerste kamerheer, die het persoonlijk zegel van de vorst bewaarde, de audiënciers van het groot zegel en van het geheim zegel, de secretaris-toezichter van de audiëncier, de zegelaars, de secretarissen van alle slag, hun klerken. Van elk van deze soorten ambtenaren wordt zo veel mogelijk de sociale en geografische herkomst, hun carrière, hun inkomsten, hun cumuls en hun activiteiten in concreto beschreven. Telkens ook wordt hun situatie vergeleken met de toestanden in de Franse en Brabantse kanselarij. Tevens wordt aangegeven hoe het kanselarijpersoneel is ingeschakeld in de hele administratie en bestuurlijke organisatie die de Bourgondische hertogen ten dienste stond.

De studie steunt vooral op onuitgegeven archieven te Dijon, Rijsel en Brussel. De niet geringe bibliografische lijst (32 blz.) lijkt ons echter voor nogal wat aanvullingen vatbaar. Zo mist men, op twee na, alle publikaties van na 1975, ondermeer de essentiële tekstuittagen en studies van W. Blockmans, A. Zoete, W. Paravicini en anderen. Ook van vóór 1975 ontbreken toch talrijke basiswerken, ondermeer voor kanselier Rolin door A. Perier (1904), G. Volat (1912-1914), en R. Berger (1971), over Karel de Stoute door W. Paravicini (1976) en R. Vaughan (1973), de studies over de hoforganisatie van U. Schwarzkopf (1970 en 1972) en over de Bourgondische administratie van W. Prevenier (1972) en A. Derville (1974), over het baljuwsambt van J. van Rompaey (1967), over de kanselarij in Henegouwen van A. Cauchies, over Guy de Brimeu door W. Paravicini (1975) enz. De titel van het klassieke werk van H. van Werveke luidt niet *De Gentse financiën ...* (xliv), maar wel *De Gentsche Stadsfinanciën...*

Ook in de tekst betrapt men de auteur soms op onachtzaamheden. Zo stelt hij (75) dat de zegelaar waarschijnlijk vanwege de ontvangers van uitgereikte akten geen vergoeding bekwam, terwijl op de volgende bladzijde uitdrukkelijk melding is van betaling door de steden van *zijn recht van zeghelne*. Over de activiteiten van E. de Dynter als ambassadeur moet men zich niet tevreden stellen met zijn relaas daarover in zijn kroniek (180-181). Van een van zijn zendingen is een bundel officiële documenten gepubliceerd door S. Hanssens in *Scrinium E. van Cauwenberg* (1961). Jan van Gent en anderen zouden alleen in speciën zijn vergoed (194), terwijl zij blijkens het vervolg brandhout en houtskool ontvingen. De